

Vehrer Adél

AZ ENKULTURÁCIÓ FOGALMA MULTIDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉSBEN. FILOZÓFIAI, NEVELÉSTUDOMÁNYI, KULTÚRANTROPOLÓGIAI ÉS NÉPRAJZI ASPEKTUSOK

Előzmények

Az emberiség történetével egyidős, és az iskolai oktatás megjelenéséig tartó folyamat volt a gyermekek családon és közösségen belüli nevelése, mint a tudás megalapozásának egyetlen forrása. Már az ókorból vannak feljegyzések arra vonatkozólag, hogy az anya, illetve az apa adta tovább saját ismereteit lányának, illetve fiának, gyakorlati tanítás és tanácsok formájában. Ily módon elsősorban élő példával tudtak hatni és nevelni. Az ókori Rómában a kisgyermek nevelése elsősorban a családanya feladata volt: meg kellett tanítania nekik a fegyelmezettséget, az engedelmisséget, az ősök szokásait, illetőleg a vallás és az istenek tiszteletét. Hétéves kortól az édesapa vette át a nevelés feladatát. Megtanította írásra, olvasásra, számolásra és a gyakorlati élet legfontosabb szabályaira a gyermeket. Későbbi életkorban a római fiúgyermek elkísérték apjukat a Fórumra, ahol – akárcsak görög társaik az Agorán – megszerezhették első benyomásaikat a politikai életről. Kezdetben csak szemlélték az eseményeket, megtanulva így a törvénykezés eljárásait, a szavazás lefolyását a közösség életét érintő kérdésekben. Nagykorúságuk jeleként később tizenhét éves koruktól maguk is részt vehettek a szavazásban (Pukánszky, 2013).

Mind a görög, mind a római kultúrából vannak adatok az alapozó nevelésre vonatkozólag. A Szókratész nevéhez kötődő heurisztikus módszer dialógusos folyamatában például a tanítvány tudása a mester segítségével válik teljessé, amelynek megszerzése voltaképpen csupán visszaemlékezés az eredendően velünk született és később feledésbe merült ismeretekre. Platon (1984) ezzel szemben hangsúlyozza a kisgyermekkorban megszerzett ismeretek fontosságát, szerinte ekkor alakul ki egész jellemünk a szokás hatalmának segítségével. Arisztotelész (1994) a gyermekkorban megszerzett ismereteket két típusba sorolja. Úgy véli, az erkölcsi erényeket szoktatás útján alakíthatjuk ki, a szellemieket pedig oktatás-tanítás segítségével. Az erkölcsi erényekről vallott nézetében központi elem a gyakorlás: ha többször, újra és újra erényesen cselekszünk, a szoktatás-megszokás útján kialakul bennünk egy tartós lelki minőség, a lélek erkölcsös habitusa. Valamennyi görög gondolkodó tehát a korai, családi nevelés tudattalan, akaratlan voltára helyezi a hangsúlyt, mely megalapozza a későbbi tanulási folyamatokat.

A római kultúrából Ifjabb Pliniust (1981) érdemes leginkább citálni a vizsgált témában. A polihisztor így jellemzi a római kor életszerű nevelését: „Régen az volt a gyakorlat, hogy az öregebbektől tanultuk meg – nemcsak a fülünk, hanem a szemünk segítségével –, hogy nemsokára nekünk is mit kell cselekednünk, majd pedig – hasonló módon – átadnunk a még ifjabbaknak. Ezért az ifjak mindjárt katonai szolgálatot is teljesítettek, hogy megszokják engedelmeskedés közben a parancsolást, s másokat követve a vezérkedést. Azután a tisztségekre pályázva ott álldogáltak a tanácsház kapuibán, s először nézői voltak a nyilvános tanácskozásnak, csak később

résztevői. Az apja kinek-kinek egyben tanítója is volt, s ha nem volt apja, valamelyik tekintélyesebb és idősebb senator vállalta el az apa szerepét. Megtanulták, milyen lehetőségei vannak a szónoknak, milyenek a szavazóknak, mi a hatásköre a hivatalos személyeknek, mekkora szabadság jár a többinek, hol kell engednünk, mikor kell tiltakoznunk és mikor hallgatnunk, milyen előírásokhoz kell magát tartania a szónoknak, hogyan kell megkülönböztetnie az ellentétes véleményeket, miként kell eljárnia azokkal, akik kiegészítést fűznek az előbb elhangzottakhoz – egyszóval megtanulták mindazt, ami a senatorsággal jár, még hozzá példákon bemutatva, ami a tanulás legeredményesebb módja.” (Plinius, 1981) Plinius gondolataiból egyik legfigyelemre méltóbb elem, hogy az ismeretek nemzedékről nemzedékre történő átadásának fontosságára is felhívja a figyelmet: a gyermek, a fiatal úgy figyel, hogy mindazt, amit átél, át tudja adni a következő generációnak.

E sporadikus adatok alapján megállapítható, hogy a gyermekek korai nevelésének formái lényegében évszázadokon keresztül változatlanok maradtak, egészen a könyvnyomtatás, később az információs forradalom kibontakozásáig. Az ókori iskolai oktatás megjelenésével azonban a tudomány figyelme inkább a szervezett, formális nevelés felé irányul. A 20. században jelenik meg újra az érdeklődés a néprajztudomány és a kulturális antropológia részéről a családi, jórészt informális nevelésre vonatkozólag. A néprajz részéről a parasztság archaikus szokásainak vizsgálata, a kulturális antropológiában a preindusztriális társadalmakra irányuló, módszertanában a résztvevő megfigyelésre épülő kutatási forma kibontakozásával. A két rokon tudományszak az alapismeretek nemzedékről nemzedékre történő örökítését a hagyományozás folyamatával hozza összefüggésbe, ugyanis a gyermekek tanulási folyamatai a paraszti vagy akár a törzsi társadalomban elsősorban a hagyományok elsajátítása köré épültek, melynek fő közege a család és a helyi közösség volt, módja pedig a megfigyelés, eltanulás, belenevelődés (Vehrer, 2022). A hagyomány fogalma alatt itt azt a dinamikus szabályrendszert értjük, amely a régit és az újat, a jól beváltat, a sokszorosan begyakoroltat és a kísérletit, az éppen most elfogadottá, szokássá formálódót szervezi működőképes, a közösség minden tagja számára cselekvési vezérfonalul felkínálkozó kulturális rendszerré (Szilágyi, 2009). A közösséghez tartozó egyénnek a múltban életvezetése során meg kellett tanulnia ezt a norma- és szabályrendszert, hiszen ez biztosította számára az eredményes társadalmi együttélést. A gyermekkor kezdeti szakaszában azonban még napjainkban is fontos szerep jut az ismeretátadás e hagyományos formáinak.

Alapfogalmak

A nemzedékről nemzedékre öröklődő, megfigyeléssel, utánzással történő tanulási folyamatot több tudományterület vizsgálja és valamennyi más-más kifejezést használ e jelenségre. Leggyakoribbak a belenevelődés, a szocializáció és az enkulturáció. Jelen tanulmány ezek közül az enkulturáció fogalmát emeli ki, mivel a tudományterületek elméleti írásai közül a kulturális antropológia által használt fogalom fejezi ki legárnnyaltabban e jelenségkör lényegét, és a vonatkozó szakirodalom differenciáltan szemlélteti magát a kultúrába beilleszkedés folyamatát földrajzi és kultúraközi vonatkozásban is.

Belenevelődés

A néprajztudomány a belenevelődés fogalma alatt az oktatási intézményekhez, társadalmi szervezetekhez nem kötött, a mindennapi tapasztalaton alapuló, természetes nevelési tevékenységet érti. A népi közösségbe beleszületett egyén tanulási folyamatainak közege a család, a korcsoport és a faluközösség. A belenevelődés során szerzi meg a gyermek a munkához szükséges ismereteket, készségeket, beletanul a mindennapi érintkezés formáiba, elsajátítja a közösség hagyományait. Ezzel készül fel a felnőtt életre, sajátítja el a közösség normarendszerét (Németh, 1977; Edelenyi, 2009).

Szocializáció

A Durkheim (1980) nevéhez kötődő szocializáció fogalom a társadalom- és neveléstudományi értelmezés szerint az a folyamat, amely során az egyén a társadalom más tagjaival folytatott interakciók során elsajátítja a társadalmilag megfelelő viselkedést. A néprajztudomány és a kulturális antropológia ritkán, de használja a szocializáció fogalmát, és hasonlóan értelmezi. Azt a társadalmi folyamatot érti alatta, amelyben az egyén szert tesz azokra az ismeretekre, készségekre, jártasságokra, amelyek szükségesek ahhoz, hogy tevékenységével hozzájárulhasson annak a társadalomnak fenntartásához, amelybe beleszületett, képes legyen végrehajtani azokat a feladatokat, amelyeket az adott társadalom váró, ezzel fenntartója, esetleg alakítója lesz társadalmi kultúrájának. A szocializáció folyamatában a néprajzi értelmezés szerint két fontos közeg jelenik meg, az egyik a szervezett, intézményesült *nevelés*, amely során a társadalom tudatosan törekszik az egyént formálni, a másik közeg a *nevelődés*, a társadalmi tapasztalatok spontán megszerzése (Sárkány, 1982). E kettősség és tágabb értelmezés különbözteti meg a fogalmat a belenevelődéstől.

Enkultúráció

A kulturális antropológia enkultúráció fogalma hasonlatos az előbbihez. A tudomány szak értelmezésében ez egy kultúrat tanulási folyamat, más szóval kulturális belenevelődés, a kulturális szokások, tapasztalatok, ismeretek átadása a nevelés során, tudatosan vagy tudattalanul. Fontos feltétele a kultúra zártsága, de napjainkra az értelmezés kiterjed az egész életciklusra, vagyis a környezet hatásaival szembeni válaszok tanulására is. Ebben az értelmezésben egész életen át tartó kölcsönhatások együttese, melyben domináns szerepet játszanak a gyermekkorban tanult adaptációs minták. Ezzel összefüggő teóriaként merült fel, hogy a kulturális belenevelődés egy adott jelenség és az egyénre jellemző szokások kulturális megjelenítése közötti viszony, ezért egyes szakaszait a kultúra és a megújulási képesség áttételei jellemzik (A. Gergely, 2010). Az enkultúráció folyamatai Kirshner & Meng (2011) szerint három tényezőt foglalnak magukban: a szülői normarendszer gyermekek felé irányuló közvetítését, a tudatos utánpótlást és a tudattalan alkalmazkodást.

Az enkultúráció, vagyis az a folyamat, amelynek során az egyén részt vesz az anyanyelvi kultúra normatív elsajátításában, csak az 1940-es évek végén jelent meg önálló konstrukcióként Herskovits (1948) elméletének köszönhetően. Herskovits (2003), az enkultúráció fogalmának megalkotója, kezdetben a kulturálódás, illetve a társadalmasodás kifejezéseket is használja műveiben. A *kulturálódás* alatt a tudattalan megismerés folyamatát érti, melynek segítségével az ember saját

kultúrájának birtokosává válik, és amely megkülönbözteti őt a többi élőlénytől. Azt a folyamatot, melyben az egyén asszimilálódik a társadalomhoz, *társadalmasodásnak* nevezi. Ebben a kortárcsoportozáshoz való alkalmazkodás alapvető szerepét emeli ki, melynek során kialakul az egyén szerepe a közösség életében. A társadalomba történő integrálódás már intézményesült formákban történik. E fogalompár értelmezésekor a kulturálódást a nevelődéssel, a társadalmasodást a neveléssel azonosíthatjuk.

Kulturális belenevelődés a hagyományba

A hagyományos paraszti társadalomban egyén és közösség sajátos dialektikában élt együtt. A közösség határozta meg a normákat, irányította a viselkedést és a hétköznapi szokásokat, amelyekhez az egyénnek alkalmazkodnia kellett a társadalomba való beilleszkedéshez. A szigorú normák egyben biztonságot is nyújtottak a benne élőknek: a hagyomány által közvetített ismeretanyag biztos tudást, általános műveltséget adott a paraszti társadalomban élőknek. A kultúrákövetítés közvetlen emberi kapcsolatok útján történt, tehát fontos volt a látvány által terjedő tanulás is (Tarján, 1991). Ennek legfontosabb közege a család volt. A gyermek nevelése elsősorban azt jelentette, hogy megtanították neki a falu felnőtt társadalmának hagyományait. Felnőtté válásával pedig már értett minden munkához, amit a felnőttek végeztek, és tudta mindazt, amit ők. A falu hagyományos műveltségének elsajátításához tehát a családon keresztül vezetett az út. Az egyén felnőttként tagja lett a falu vagy város közösségének, amely a család után a másik fontos közege a hagyományok átörökítésének. A gyermek e két közegben ismerte meg az anyanyelvet, a népköltészet rigmusait, a hétköznapi normáit, az ünnepi szokásokat és a tárgyi kultúrát (Andrásfalvy, 1990).

Vasas (1993) kalotaszegi terepmunkája alapján megállapította, hogy a gyermek eleinte utánozza nagyszülei, szülei és testvérei viselkedési sémáit, majd idővel az eltanult megnyilvánulási formák mögött húzódó értékeket is belsővé teszi. A gyermek így egyre erősebb szálakkal fűződik ahhoz a közösséghez, amelyben született. Ebben a folyamatban lehetősége van megtanulni, „hogy ő csak egyik tagja a közösségnek, amelyben a köz vagy társai javára sokszor le is kell mondania egyéni vágyairól és elképzeléseiről, s mindenekelőtt a közérdeket kell szem előtt tartania” (Vasas, 1993. 15).

Ez a jelenség nemcsak az európai népi kultúrában volt megfigyelhető, hanem a törzsi társadalmakban is. Franz Boas kultúrantropológus ekképpen ír erről: „Van a társadalmi életnek egy olyan vonása, amely arra hajlamosít, hogy a szokásokhoz való konzervatív ragaszkodást fenntartsa az emberek tudatában: ez a fiatalok nevelése. Az a gyermek, akinél környezetének megszokott viselkedése még nem alakult ki, annak nagy részét tudattalan utánzással sajátítja el. Sok esetben azonban a megszokottól eltérő módon viselkedik, ekkor az idősebbek korrigálják. [...] A gyermekeket folyamatosan arra ösztönzik, hogy kövessék az idősebbek példáját. Az eddig lejegyzett megfigyelések számos utalást tartalmaznak a szülők által a gyermekeknek adott tanácsokra, amelyekben a törzsi szokásainak betartására ösztönzik őket. Minél nagyobb egy szokás érzelmi értéke, annál erősebb lesz a vágy, hogy azt a fiatalok tudatába vessék. Így bőséges lehetőség adódik, hogy tudatossá tegyék a szabályok megszegésével kapcsolatos ellenállóképességet.” (Saját fordítás, Boas, 1939, 237).

A hasonló számos leírás alapján Jávor (2000) fejti ki, hogy a falusi közösségekben az egyén kezdeményezésének, a kíváncsiságnak igen csekély szerep jutott, az ember

életét – már kicsi korától fogva – lépten-nyomon szabályozták a szigorú falusi életelvek, együttélési szabályok, illetve a vallásos élet kötelékei. A közösség a többi közt becsületességre, igazmondásra, valláserkölcsekre, a család iránti felelősségre, a szülők és az idősek tiszteletére tanította a gyermeket. A nevelés elsősorban a családban zajlott, de arról, hogy a gyermek egész életét a helyi közösséghez igazítsa, a falu egész népe gondoskodott, így rá is szólhattak, rá is verhetek a gyerekekre, dolgoztathatták, etethették. A közösség ítéleteitől a szülők mindig tartottak, gyermekeik rendszeres megjelenésére ezért nagy gondot fordítottak. Az erkölcs és megjelenés a paraszti társadalomban egymással elválaszthatatlanul összefonódott. A szülők lépten-nyomon tudatosították gyermekeikben a közösség ítéletét hiba esetén, például példázatokot mondtak neki a falubeliek történeteiből. A paraszti nevelés ideáljai között központi kategóriaként jelent meg az engedelmisségre és a függőségre nevelés kitétele, az átlagosság eszménye, illetve az idősek tisztelete.

Burke (1991) írja le, hogy az európai mediterrán térségben azokban a falusi közösségekben, ahol a családok többsége generációk óta ugyanabban a házban él, ugyanazt a földet műveli, jogosan feltételezhető egyfajta kulturális folytonosság. Az ilyen közösségekben a szóbeli hagyományok kevesebbet változtak, és így azok a múlt megbízhatóbb forrásai. Ezekben a befelé forduló közösségekben a múltban az ismeretkincs az egyik generációról a másikra szinte semmit sem változott. Gazda (1980) hasonlóan ehhez megjegyzi, hogy a gyermek a régebbi és újabb kulturális elemeket különböző nemzedékekhez tartozó nevelői révén ismerte meg. A nagyszülő, akinek a családon belül inkább volt ideje foglalkozni a gyermekkel, a negyedszázaddal korábbi életvitel modelljét, szellemi javait adta tovább, míg a szülők vagy nagyobb testvérek akár idegenből hozott népi alkotásokkal gazdagított, de egyben fel is hígított és polgári elemekkel feltöltött kultúrát is közvetíthettek.

A szülők, nagyszülők, testvérek tudattalan kultúraközvetítő tevékenysége mellett a kortárs csoport szerepét is meg kell említeni. A gyermekek nagyon korán, néhány éves korukban bekerültek a hasonló életkorúak csoportjába, és ettől kezdve az adott életkori csoporthoz való tartozás határozta meg a társadalmi viselkedés rájuk érvényes szabályait. Növekedésük során, a szocializáció folyamatában állandóan változtak ezek a szabályok, és ez a folyamat részben a család, részben az életkori csoport keretein belül zajlott. A társadalmi viselkedés változó szabályainak egyik legfontosabb feladata az volt, hogy az azonos, vagy megközelítőleg azonos életkori, de más nemi csoportokhoz tartozó individuumokat felkészítse a felnőtt társadalomba való belépésre (Niedermüller, 1981).

A nevelkedés során az egyén tehát mindig újabb korcsoportba került. A gyerekek a legtöbb esetben egymástól, a fiatalabbak az idősebbektől sajátították el a gyermekfolklórt, dalokat és játékokat. A játék a népi dialektika jellemző példája, hiszen nemcsak szórakozás volt, hanem a felnőtt életre való felkészítés egyik módja is: a játéktárgyak nemenként eltérőek voltak, és összefüggtek a felnőtt tevékenységekkel. A lányok játéka a rongybabával felkészülés volt az anyai szerepre, mint a felnőtt nő legfontosabb feladatára, a fiúk pedig a gazdasági eszközök kicsinyített másaival játszottak. A játék során a gyerekek utánózták a felnőttek munkafolyamatait. Emellett a gyerekek már kicsi kortól besegítettek a felnőttek munkáiba, életkoruknak megfelelő feladatokat kaptak. A belenevelődés észrevétlen folyamatában készültek fel a felnőtt életre (Kresz, 1949). Laczkovits (1995) pontos leírást ad azokról a munkafolyamatokról, amelyek nemenként határozták meg a gyermekek

belenevelődési folyamatát az életkor előre haladtával, de általánosságban elmondható, hogy a gyermek nemre való tekintet nélkül, a munkába való belenevelődése révén, a családi termelőmunkában való részvétele alapján vált a család teljes értékű tagjává.

A belenevelődés eltérő módon ment végbe a különböző vidékeken, hiszen eltérőek voltak a táji, természeti, életmódbeli feltételek. Egy-egy falu kultúrája általában egységes volt, annak ellenére, hogy a faluban különböző rendű és rangú emberek laktak, más volt az anyagi helyzetük, többnyire más-más volt a foglalkozásuk. Egy település lakói sok mindenben voltak egyformák, például a gazdálkodás elveiben és eszközeiben, az építkezés rendszerében, a népviselet és díszítőművészet motívumkincsében, a mesék, dalok ismeretében. Mindezt az egyén születésétől kezdve figyelte, és felnőtt korára megtanulta, hogy a hagyományörzés terén a közösség mit vár el tőle. Ezeknek az ismereteknek a többségét senki nem írta le, szájról szájra terjedtek, mégis tudták a közösség tagjai (Németh, 1977). Az emberiség évszázadokon keresztül különféle kisebb-nagyobb rokoni és területi egységekben, családban, nemzetségben, falun, városban, tradicionális rendben élt és dolgozott. Ebben a rendben minden egyes személynek megvolt az íratlan szabályok által kijelölt helye, feladata és munkája (Kósa & Szemerkenyi, 1973). A gyermekek kulturálódásával szorosan egybefonódó társadalmasodását az életciklusonként és korcsoportonként újraszerveződő gyermekközösségekben való folyamatos részvétele könnyítette meg (Gazda, 1980).

Kresz Mária (1949) nyárszói kutatása során e kultúraközvetítési folyamatokban területi különbségeket is megfigyelt. A nevelési célokat illetően jelentős különbséget látott a polgári és paraszti nevelés között. Míg a városi családok arra törekedtek, hogy a gyermek kiváljék a közösségből, legyen „különb”, bármilyen társadalmi rétegből is való, addig faluhelyen az volt a cél, hogy a gyermek minél tökéletesebben beilleszkedjen a közösségbe, a „kiválóság”, az „urizálás”, az oktatás útján történő feltörekvés vágya pedig már-már véteknek számított (Kresz, 1949, 64).

Hagyomány és enkulturáció versus szocializáció

Az enkulturáció leggyakoribb meghatározásai lehetnek: legáltalánosabb értelemben a saját kultúra elsajátítása (Kron, 2003); a kultúrjavak és kultúrtechnikák tudatos átvétele (Wurzbacher, 1974); az egyén kultúra szerinti formálása, a kulturális tudás átadása a következő generációnak a társadalmi belenevelés eszközeivel. Az enkulturáció folyamán az idősebbek biztosítják a felnövekvő nemzedéknek a személyes és szociális identitást – elsődleges nevelők révén, amely mindig a család –, másrészt önkéntelen tanulással, mintakövetéssel, részben tudatosan tanulva internalizáljuk a kultúra elemeit (Hollós, 1995).

Tomory (2004) szerint azonban árnyaltabban szükséges definiálni a fogalmat, tekintettel annak folyamat jellegére, személyes, interaktív és élményszerű voltára. Az információk kódolása és dekódolása ugyanis már a születéstől kezdve végig kíséri az embert, és ezek oda-vissza küldött, állandó jelzésekből állnak az egész élet során. Tomory szerint a család idősebb tagjai és a gyermek között olyan egyedi kommunikációs csatornák nyílnak meg, melyek más közösségre, személyekre, kultúrákra nem feltétlenül jellemzőek, és olyan tartalmak közvetítődnek, melyek szintén helyi, sőt személyes sajátosságokkal bírnak. Interakciókról van szó, verbális és

nonverbális kommunikációs folyamatokról, melyek a neveltet körül veszik, melyek által integrálják valamibe, amely maga a kultúra egésze (Tomory, 2004).

A Herskovits (1948) nevéhez kötődő enkulturáció fogalom később beépült a tudományos köztudatba és többen foglalkoztak vele, akár a szocializáció fogalmával összefüggésben is. Hammond (1975) egy konkrét kultúrába való beilleszkedést, vagyis adaptációs folyamatot ért alatta, Nahodil (1986) egy kulturális komplexumba való integrálódásként definiálja. Kezdetben a fogalom értelmezése szerint az elsajátítás a saját kultúrára vonatkozik, az életkort tekintve pedig a korai gyermekkorra. Az utóbbi évtizedek antropológiája viszont az életkort kiszélesíti, akár a felnőttkorra is kiterjeszti, tekintettel a megnövekedett mobilitásra és az élethosszig tartó adaptációs kényszerre. (pl. McMillan, 1995) Más kutatók a magzati időszakot is beleértik, amikor az anyával való harmonikus kapcsolat, annak jó közérzete már eleve a születés előtt, emocionálisan hat a közösség leendő tagjára (Tomory, 2004).

Tomory (2004) szerint tehát az enkulturáció a tanulás legszélesebb kategóriáit öleli fel, beleértve minden egyes tartalmat, amely az embert, mint kultúrával rendelkező és kultúrára képes lényt emberré teszi. Ebben az értelemben a kultúra sajátos hordozóeszközként fogható fel, amely a gyermek felnőtté válását lehetővé teszi. Mindig egy konkrét nép, közösség, csoport konkrét kultúrájáról, gondolkodásmódjáról, illetve az ahhoz kapcsolódó magatartásformákról, külső megnyilvánulásokról és belső tartalmak integrációjáról van szó ebben a folyamatban, ezért ez minden kultúrában másként zajlik. Az enkulturáció tehát egy olyan alapfolyamat, amely minden kulturális tartalmat, valamint azok elsajátítását magába foglalja, alapjai pedig a családban gyökereznek.

A kulturális minták szerepe

A téma tárgyalásakor mindenképpen meg kell említenünk Ruth Benedict *Patterns of Culture* (1934) című művét, mégpedig azért, mert ebben kifejtett elmélete jelentős hatást gyakorolt a későbbi kutatásokra. Benedict definiálta azokat a kulturális mintákat, melyek a szocializáción keresztül hatnak az egyénre. Úgy vélte, hogy az azonos kulturális jelenségek – mint a felnőtté válás, férfivá avatás, hadviselés, házasság – hasonló gazdasági helyzet és politikai berendezkedés mellett az egyes népek életében egymástól teljesen eltérő, egymásnak gyakran ellentmondó szokásokkal párosulnak. E differenciáltság értelmezésében a társadalmi hatásra helyezte a hangsúlyt, abból kiindulva, hogy minden kultúrát csak a maga rendszerében lehet megérteni, mint elemeinek összefüggő egységét. Vagyis a kultúra integrált egész, tehát részeinek egysége jellemzi. Benedict a kultúrát a hagyománnyal azonosította, amely népenként más és más formában jelenik meg, és amely magában foglalja az emberi élet eszközeit, azok használati módját, az együttélés szokásait és szellemi értékeit. Úgy vélte, valamennyi kultúra kialakít egy többé-kevésbé egységes, ám előregyártott – vagyis a befogadó számára készen kapott – mintákból álló gondolkodási és cselekvési rendszert, amely áthatja a mindennapi cselekvéseket éppúgy, mint az ünnep rítusait. Vagyis a kultúra kialakít egy bizonyos stílust, ami már jellemezhető, s ez lesz a minta, amelyhez az egyén alkalmazkodik. Minthogy szerinte minden kultúra integrált egész, amely saját alakzattal rendelkezik, a kulturális alakzatba tartozó minden egyén viseli az adott kultúra jegyeit, és annak mintája szerint viselkedik (Bohannon & Glazer, 1997). E. T. Hall (1966) amerikai antropológus úttörő kutatásait is meg kell említeni e téma kapcsán, aki elsőként tanulmányozta az

ember térbeli szükségleteit, az ő megfigyelései alapján osztották az egyének által használt távolságokat zónákra. Az enkulturációs folyamatokkal függ össze, hogy Hall kultúra-specifikus normákat azonosított különböző népcsoportoknál, ezzel együtt megfigyelte e kulturális mintázatok alkalmazásának tudattalan jellegét közösségen belül és azon kívül. Megállapította, hogy a proxemikus enkulturáció létezése csak a kultúrák közötti eltérő normák következtében válik szembevetővé.

Kulturális antropológiai értelmezésben a szociális tanulás a viselkedési formák adaptációja. (Peoples & Bailey, 1991) Whiting (1991) a szociális viselkedés sok formáját mutatja be, több kultúra megfigyelésére alapozott tanulmányaiban. Egyetemes vonásokról beszél, hasonló karakterjegyekről mindenhol a világon, az univerzális szükségletekkel és vágyakkal megindokolva azokat. Az anya–gyermek közötti interakciónak is vannak egyetemes jegyei, hisz a gyermek számára az anya az elsődleges érzelmi forrás. Whiting megerősíti, hogy emellett minden kultúra rendelkezik sajátos viselkedési normákkal, különbségek is vannak a gyermekek tanulásában, amelyek a gyermekek nemének, korának, a társadalmi szerveződésnek stb., egyszerűen a kulturális tapasztalatoknak tudhatók be. Whiting a lap és knee gyerekek példáját hozva kiemeli az idősebb gyerek, mint felügyelő szerepét a kicsik nevelésében, illetve a próbálgatás, utánzás jelentőségét. Az tehát enkulturáció inkább a családon belül biztosítja és alapozza meg a kulturális tartalmakat, a szocializáció pedig az egész társadalomra vonatkozik, közös tevékenységekkel: ünnepek, rítusok, táncok, énekek, történetek hallgatása, eljátszása stb. Az utánzás minden minta átvételénél fontos szerepet játszik (Cole & Cole, 1997; Boglár, 1998).

Kulturális beilleszkedés a társadalomba

Durkheim szociálintropológiájában nagy szerepet kapott a vizsgált téma, társadalom- és neveléstudományi értelemben is. A szocializációt egy speciálisan létrehozott kulturális alkotásnak fogta fel, a társadalom önfenntartó eszközének. (Durkheim, 1980) Ma a fogalmat elsősorban a pszichológia és a neveléstudomány használja, és a gyermeki fejlődés társas környezeti hatásainak összességét érti alatta. Az organikus folyamat lényege a társadalomba való beilleszkedés elősegítése, amely során az egyén állandó interakcióban van a társadalmi folyamatokkal. (Falus-Báthory, 1997) A szocializáció elsősorban a szabályok, normák elsajátítását jelenti, melyek okvetlenül szükségesek a társadalomba való egyéni beilleszkedéshez, illetve a társadalmi életben való hatékony részvételhez. (Bábosik, 1997) Bourdieu (2022) szerint a szocializáció a családban zajló rituális és gyakorlatias tevékenységek eredménye, e tevékenységek célja pedig az, hogy a közösség minden egyes tagjában tartósan olyan érzéseket keltsen, amelyek biztosítják az integrációt, mint a közösség létezésének és fennmaradásának feltételét.

A neveléstudomány megkülönböztet primer és szekunder szocializációt, a primer a családban, a szekunder az iskolában zajlik. (Atkinson, 1997) Ez a felosztás egybecseng a Herskovits (2003) által használt kulturálódás, illetve társadalmasodás felosztással. A családi környezet jelentős hatást gyakorol az egyén társas magatartására, a formális oktatásban megnyilvánuló attitűdjére, ilyen értelemben tulajdonképpen végig kíséri az egész életet, ezért jelentősége dominánsabb a szekunder szocializációhoz képest. A vonatkozó szakirodalom nagy része az édesanya szerepét emeli ki a szocializáció folyamatában, mások mindkét szülő szerepét dominánsnak vélik (Mead, 1930). Cole & Cole (1997), azonban számos jellemző példa felsorolásával emeli ki a testvéri

kapcsolatok fontosságát e folyamatban. Mint írják, a testvérek játéka az egyik legfontosabb szocializációs közeg, de a kisebb testvér sokat abból is, hogy a konfliktushelyzetekhez a szülők hogyan viszonyulnak, illetve hogyan kezelik a testvérek különböző életkorából adódó eltérő szükségleteket.

Le Vine (1988) kultúrantropológus különböző kultúrákat tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy alapvetően háromféle szocializációs célja van a korai gyermeknevelésnek: A legfontosabb a túlélési cél, amikor a szülők vigyáznak a gyermek egészségére és biztonságára, hogy ezzel életben maradását biztosítsák. Másodsorban a gazdasági cél valósul meg, amikor olyan készségek elsajátítására ösztönzik a gyermeket, amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy gazdasági szempontból eredményes és sikeres felnőtt legyen. Harmadikként a kulturális célt jelöli meg, amelynek során a közösség kulturális életének értékeit adják tovább a következő nemzedéknek. E célok Le Vine szerint hierarchiába rendeződnek, bár a gazdasági és kulturális átörökítés sorrendjével könnyen vitába szállhatunk, ha csak arra gondolunk, hogy a harmadik cél fontossága kora gyermekkorban megmutatkozik, míg a második cél csak későbbi életkorban válik létfontosságúvá. Hasonlóan vélekedik Lips (1962) is, aki a preindusztriális társadalmakra vonatkozólag utal arra, hogy a közösség minden tagjának kötelessége elsajátítani a hagyományos tudást. Erre mindenkinek egyenlő esélye van, hiszen minden gyermek a szülők állandó felügyelete alatt nő fel. A növekvő gyermeket lépésről lépésre avatják be az ősi idők bölcsességébe, hiszen már csecsemő korától mindig magával cipeli az édesanya, így részt vesz szülőjének minden mozdulatában és cselekedetében. Lips úgy véli, a legfontosabb ismeretek a létfenntartási ismeretek: „A nevelés mindig kettős célra tör: egyfelől arra, hogy a mindenkori kultúrának megfelelően átadja a létfenntartáshoz szükséges technikai ismereteket, másfelől pedig – amire sokkal nagyobb gondot fordítanak, s fontosabb is –, hogy a gyermek, a serdülő, a fiatal ember és a fiatal lány megismerje azoknak az etikai, szellemi és szociális értékeknek a lényegét, amelyek a közösségi élet alapját alkotják. [...] Az a hit, hogy ha csak egyvalaki is megszegi a törzs szent törvényeit, hanyagságával az egész közösség biztonságát veszélyezteti, a természeti népeknél az egész törzs életbevágóan fontos feladatává teszi a nevelés kötelességét.” (Lips, 1962, 262).

Összegzés

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy minden kultúrának vannak normái, melyeket tanulással, utánzással tudunk elsajátítani. Mint láttuk, a szocializációs megközelítések középpontjában fontos elem a hatás a nevelés által és a környezet elvárásainak magunkba építése. Mindkét folyamat célja a társadalmi beilleszkedés, szerepet kaphatnak bennük tudatos és tudattalan közvetítő elemek. Míg az enkulturációnak inkább a család, a szűkebb közösség a közege. Ugyanakkor a család és közösség is része egy kulturális rendszernek, annak mintázatait örökíti tovább.

Ha az enkulturációs jelenségeket vizsgáljuk, megfigyelhetjük, hogy több évszázadot átívelő változatlan folyamatról van szó, bármely kultúráról is beszélünk. Az elmúlt évtizedekben azonban törés tapasztalható a jól bevált gyakorlatokban, mivel az egyes nemzedékek szerepe a hagyományok, értékek és normák átadásában jelentős átalakuláson ment keresztül. E változásokat számos tényező befolyásolta, de leginkább az új évezredben kibontakozó információs forradalom. A társadalmi változások mára megváltozott formában szabályozzák az emberek közötti viszonyokat.

A népi kultúrában a szokások kizárólagos birtokosai, tudói a felnőttek, idősek voltak, s ezzel együtt a kultúra elemei változatlan, statikus formában öröklődtek, addig napjainkban a szokások létrehozói, birtokosai sokszor a kortárs csoportok, és e változások folytán dinamikus formát öltenek a fiatal generációk mindennapjaiban. A generációk korábbi folytonosságát, a hagyományozás folyamatát a generációk szakadozottsága váltotta fel. A fiatal nemzedék számára térben kitért a világ, azonban a hagyományos közösségek korábbi védőhálójának eltűnésével helyzetük nehezebb is lett. A minták hagyományos értékeket már alig hordoznak, szüleik, nagyszüleik nemzedékéhez viszonyítva. A kora gyermekkori közeg ma is hatással van felnőtt életünkre, értékrendünkre, ezért a nemzedékek párbeszédének fontossága, újragondolása a tudományos gondolkodásban is előtérbe került az utóbbi években, több szakterületen.

Irodalom

- A. Gergely, A. (2010). Enkulturáció. In A. Gergely, R. Papp, A. Szász, G. Hajdú, & A. Varga (Eds.), *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon* (pp. 116–117). MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont, Budapest.
- Andrásfalvy, B. (1990). *Magyar népismeret. Néprajz történészeknek*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Arisztotelész. (1994). *Politika*. Fordította Szabó Miklós. Gondolat, Budapest.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. B., & Bem, D. (1997). *Pszichológia*. Osiris, Budapest.
- Bábosik, I. (1997). *A modern nevelés elmélete*. Telosz, Budapest.
- Benedict, R. (1934). *Patterns of Culture*. Houghton Mifflin, New York.
- Boas, F. (1939). *The Mind of Primitive Man*. The Macmillan Company, New York.
- Boglár, L. (1998). Gyermek a dél-amerikai indián törzsekben. *Műhely*, 5-6, 162–164.
- Boglár, L. (2001). *A kultúra arcai*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Bohannon, P., & Glazer, M. (Eds.). (1997). *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem Kft., Budapest.
- Bourdieu, P. (2002). *A gyakorlati észjárás*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Burke, P. (1991). *Népi kultúra a kora újkor Európában*. Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, Budapest.
- Cole, M., & Cole, S. R. (1997). *Fejlődéslélektan*. Osiris, Budapest.
- Durkheim, E. (1980). *Nevelés és szociológia*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Edelényi, A. (2009). *Népi kultúra. Néprajzi alapismeretek*. MMI-Mikszáth Kiadó, Budapest.
- Falus, I., & Báthory, Z. (1997). *Pedagógiai Lexikon*. Keraban, Budapest.
- Gazda, K. (1980). *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Hammond, P. B. (1975). *Cultural and Social Anthropology. Introductory Readings in Ethnology*. Macmillan, New York-London.
- Herskovits, M. J. (1955). *Cultural Anthropology: An Abridged Revision of Man and His Works*. Knopf, New York.
- Herskovits, M. J. (1948). *Man and His Works. The Science of Cultural Anthropology*. Alfred A. Knopf, New York.
- Herskovits, M. J. (2003). Az antropológia: az ember tudománya. In A. Gergely (Ed.), *Ember-, erkölcs- és vallásismeret* (pp. 58–135). Fővárosi Pedagógiai Intézet, Budapest.

- Hall, E. T. (1966). *The Hidden Dimension*. Doubleday, New York.
- Hollós, M. (1995). *Bevezetés a kulturális antropológiába*. Szimbiózis, Budapest.
- Jávor, K. (2000). A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In Sárkány M. & Szilágyi M. (Eds.), *Magyar néprajz VIII* (pp. 601–692). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kirshner, D., & Meng, L. (2011). Enculturation and acculturation. In *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. Springer Publishing, Berlin.
- Kósa, L., & Szemerényi, Á. (1973). *Apáról fiúra*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- Kresz, M. (1949). A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. In Ortutay Gy. (Ed.), *Néprajzi tanulmányok* (pp. 53–92). Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézet, Budapest.
- Kron, F. W. (2003). *Pedagógia*. Osiris, Budapest.
- László, M., & Kósa, É. (2010). *A média hatása a gyerekekre és a fiatalokra*. Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat, Budapest.
- Le Vine, R. A. (1988). Human Parental Care: Universal Goals Cultural Strategies, Individual Behavior. In R. A. Le Vine, P. M. Miller, & M. M. West (Eds.), *Parental Behavior in Diverse Societies* (pp. 1–22). Jossey–Bass, San Francisco.
- Lips, J. (1962). *A dolgok eredete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mead, M. (1930). *Growing Up in New Guinea: A Comparative Study of Primitive Education*. Blue Ribbon Books, New York.
- McMillan (1995). *Dictionary of Cultural Anthropology*. New York.
- Nahodil, O. (1986). Az enkulturációs folyamatok problematikája a nemzetiségi kutatásban. In Eperjessy E. & Krupa A. (Eds.), *A 3. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya, Békéscsaba.
- Németh, I. (1977). Belenevelődés. In Ortutay Gy. (Ed.), *Magyar Néprajzi Lexikon 1* (pp. 243–244). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Niedermüller, P. (1981). A családi élet szokásai és a társadalmi viselkedés szabályai a Zempléni-hegyvidéken. In *Néprajzi Tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről* (pp. 295–310). A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai X., Miskolc.
- Quintilianus (1913). *Szónoklattan*. Prácser Albert fordítása. Franklin Társulat, Budapest.
- Platón (1984) összes művei. I-III. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Plinius, Ifjabb (1981). *Levelek*. Európa Kiadó, Budapest.
- Tomorri, I. (2004). Enkultúráció-szocializáció-nevelés elméleti és gyakorlati oldalról. Fogalmak és példák Afrikából dióhéjban. In A. Gergely & Kemény M. (Eds.), *Motogoria: Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*. MTA Politikai Tudományok Intézete Könyv Kiadó Kft.–ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, Budapest.
- Pukánszky, B. (2013). *Pedagógiai eszmetörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sárkány, M. (1982). Szocializáció. In Ortutay Gy. (Ed.), *Magyar Néprajzi Lexikon V* (p. 69). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szilágyi, M. (2009). *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció: Közelítések a néprajzi változásvizsgálathoz*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- Tarján, G. (1991). *Folklór, népművészet, népies művészet: Bevezetés a népművészeti jelenségek tanulmányozásába*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Vasas, S. (1993). *A kalotaszegi gyermek: A személyiségfejlődés hagyományai Kalotaszegen*. Kráter Kiadó–Colirom Rt., Budapest.

- Vehrer, A. (2022). A hagyomány fogalmának filozófiai, kultúrantropológiai és néprajzi megközelítései. *Kultúratudományi Szemle, 4(3-4)*, 28–39.
- Whiting, B. B. (1991). *Children of Different Worlds: The Formation of Social Behavior*. Harvard University, Cambridge.
- Wurzbacher, G. (1974). *Sozialisation und Personalisation*. Enke, Stuttgart.